

ՀՈԿԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ. ՀԱՆՐԱԳԻՏԱՐԱՆ, ԵՐԵԱՆ, «Տիգրան Մեծ»
հրատ., 2020, 1224 էջ*:

Բանալի բառեր՝ հանրագիտարան, գրականություն, գրականագիտություն,
թումանյանագիտություն, ստեղծագործություն, գրական ժանրեր, հրապարակախոսություն, հասարակական գործունեություն, հայ-թաթարական բախումներ:

«Հայկական հանրագիտարան. հրատարակչությունը» լույս է ընծայել
«Հովհաննես Թումանյան. հանրագիտարանը», որը մեզանում առաջին
գրական հանրագիտարանն է, նաև՝ հոբելյանա-
կան՝ նվիրված Ամենայն հայոց բանաստեղծի
ծննդյան 150-ամյակին:

Հանրագիտարանը բանաստեղծի գրական ժա-
ռանգությունը, թումանյանագիտության հիմնա-
կան նվաճումները, թումանյանի հայ և համաշ-
խարհային գրականության հետ առնչություն-
ները, հայ մշակույթում նրա ստեղծագործութ-
յունների տարատեսակ դրսևորումները, բանաս-
տեղծի բազմաբեղուն ազդային-հասարակական
գործունեության պատմությունն ամփոփող հա-
մապարփակ հրատարակություն է:

Գիրքը բացվում է բ. գ. դ. Ազատ Եղիազարյա-
նի «Հովհաննես Թումանյանը բանաստեղծ» և բ. գ. դ. Սուսաննա Հովհան-
նիսյանի «Թումանյան մարդը և քաղաքացին» ծավալուն հոդվածներով:
Առաջինում խոսվում է Թումանյան—բանաստեղծի անցած գրական ճանա-
պարհի և այն ջինջ ու անարատ ակունքների մասին, որոնք նրան դարձրին
բանաստեղծ: «Թումանյանը որպես մարդ ու բանաստեղծ ձևավորվել է ...
աստվածաշին շոալություն մեջ» (էջ 7), — գրում է Ա. Եղիազարյանը՝ նկատի
ունենալով ծննդավայրի մասին Թումանյանի հետևյալ գրառումը. «Լոռու
գեղեցիկ բնությունը, անմահական օդը, զրնգուն աղբյուրների ջուրը,
լեռնային գյուղական կյանքի ազատությունը, էն հավասարությունը, որ
կար հին գյուղական կյանքում, ամենքս էլ մի տեսակ էինք ապրում, ուտում,
խմում ու իրար հետ»: Թումանյանի ստեղծագործության ընդհանուր նկա-
րագրում գրականագետը կարևորում է այն հանգամանքը, որ, ի տարե-
րություն XIX դարի հայ գրականության մեջ աչքի ընկնող իրողություն,
բանաստեղծի հերոսների ողբերգության մեջ սոցիալական խնդիրներն ու-
փողը ոչ մի դեր չէին կատարում: Իսկ անդրադառնալով այն խնդրին, թե

* Ներկայացվել է 15. II. 2021 թ., ընդունվել է տպագրության 10. III. 2021 թ.:
1 Հ ո վ հ . Թ ու մ ա ն յ ա ն . Երկերի լիակատար ժողովածու տաս հատո-
րով, հ. 8, Երևան, 1997, էջ 427–428:

ինչ² և Գիքորը կործանվեց, արձանագրում է. «Որովհետև այդ միջավայրը, որտեղ ընկել էր գյուղացի երեխան, շատ տարբեր էր նրա հայրենի գյուղից. այնտեղ մարդիկ անկեղծ էին, իրարից գաղտնիքներ չունեին, մարդկային ջերմություն կար» (էջ 9–10): «Թումանյանի ստեղծագործության առանցքը մարդն է» (էջ 10), – ընդգծում է Ա. Եղիազարյանը, որին բանաստեղծն առավել խորությամբ անդրադարձել է «Թմբկաբերդի առումը» պոեմում: Այստեղ նա ոչ թե պատասխան, այլ հարց, մտածելու թեմա է տալիս՝ ինչի³ է ունակ մարդը, այն մարդը, ով կարող է այսքան լավ գործեր անել:

Գրականագետն այնուհետև անդրադառնում է Թումանյանի աշխարհ-գեղացողությանը՝ «Տիեզերքն ամբողջ հայրենիք ու տուն», մահվան նրա գեղացողությանը, որոնք նրան տարբերում են և՛ հայ, և՛ Արևելքի հեղինակներից: Հոգվածում անդրադարձ կա նաև Թումանյանի հրապարակախոսությանը, գիտական ուսումնասիրություններին, հասարակական-քաղաքական և այլ բնույթի գործերի:

Ս. Հովհաննիսյանի հոգվածի նյութը Թումանյան – մարդն է, քաղաքացին, մարդկային հարաբերությունները, ամենահաս բնավորությունը: «Բանաստեղծն արտաքնապես վայելչակազմ ու բավական բարձրահասակ էր, նիհար, ուներ լայն ու բաց, ազնվություն արտահայտող սպիտակ ճակատ, ուղիղ դիմագծեր ու քիթ (ոմանց ընկալմամբ՝ հասակի հետ ներդաշնակվող արծվի քիթ), սև ու խիտ գանգուր մազեր» (էջ 16): Կենդանի գրույցի սիրահար էր: «... եթե նա հայտնվի անմարդաբնակ կղզում, իր համար քարից կամ ծառից գրուցակից կստեղծի»⁴, – սա Թումանյանի Աշխեն դստեր վկայությունն է:

Հանրահայտ էր բանաստեղծի անսահման լավատեսությունը՝ վատը լավ եմ տեսել ես, որի պատճառը բանաստեղծի բնատուր բարությունն էր, նրա հավատը մարդու ուժերի ու հնարավորությունների նկատմամբ:

Թումանյանը հայտնի էր չափազանցության հասնող իր հյուրասիրություններով: «Թումանյանը պարզապես հյուրամոլ էր»⁵, – գրել է Դերենիկ Դեմիրճյանը, իսկ Ավետիք Իսահակյանը նկատել է, որ բանաստեղծը «... չույլ էր ամեն բանի մեջ՝ սիրո, քեֆի, զավակ ունենալու, առհասարակ ամեն բանի մեջ»⁶:

Թումանյանն ամեն միջոց գործադրել է ազգերի, ընկերների, գրողների, ընտանիքի անդամների և բոլոր մերձավորների միջև խաղաղություն հաստատելու համար: Անուրանալի է նրա հաշտարար գործունեությունը մասնավորապես հայ-թաթարական ընդհարումների (1905–1906) և հայ-վրացական պատերազմի (դեկտեմբեր, 1918) շրջանում:

Հայտնի է՝ բանաստեղծն առանձնահատուկ սեր ուներ քեֆի և ուրախության նկատմամբ, որը նրա կենսափիլիսոփայության արտահայտություններից էր. Թումանյան – անհատականության ամենավառ դրսևորումներից: Նա ասում էր. «Գոհ եղիր, ուրախ, զվարթ, սիրտդ ուրախ պահիր, որ ամենադժվար բանն է կյանքում»⁷: Ուրախ, խոսքաշեն բնավորությունը,

² Ա. Թումանյան. Թումանյանի զավակներ, Երևան, 2011, էջ 114:

³ Դ. Դեմիրճյան. Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 8, Երևան, 1960, էջ 182:

⁴ Ա.վ. Իսահակյան. Երկերի ժողովածու, հ. 5, Երևան, էջ 287:

⁵ Ն. Թումանյան. Հուշեր և գրույցներ, Երևան, 1969, էջ 83:

առականերով ու հումորով համեմված իմաստուն կենացները, նրա ներկայությունը լույս ու ջերմություն էին փռում շրջապատի վրա: Եվ բոլորովին պատահական չէր, որ նա Ամենայն հայոց բանաստեղծ պատվանվան հետ, ըստ արժանվույն, կրում էր նաև Ամենայն հայոց թամադա, Ամենայն հայոց որբերի հայրիկ և էլի այլ պատվանուններ:

Գրքում առանձին հոդվածներով ներկայացված են Թումանյանի գրական ժառանգության բոլոր ժանրերը, որոնց հետևում են տվյալ ժանրի առանձին ստեղծագործությունների մասին համառոտ հոդվածներ: Ծավալուն հոդվածներ կան բանաստեղծի ստեղծագործության առանձնահատկությունների, ինչպես նաև արվեստում (երաժշտություն, կերպարվեստ, քանդակագործություն, թատրոն, կինո և այլն) նրա ստեղծագործությունների արտացոլման մասին: Նկատենք՝ հոդվածների հիմնական մասը պատրաստել են հանրությունը հայտնի թումանյանագետները, և նրանք, ովքեր այս կամ այն կերպ առնչվել են Թումանյանի ստեղծագործությանն ու գիտական գործունեությանը:

Հանրագիտարանը կազմված է հետևյալ խոշոր թեմատիկ բաժիններից (խորագրերից)՝ 1. «Թումանյանի նախնիները, հայրական օջախը, ընտանիքը», 2. «Մերձավոր շրջապատը», 3. «Ուսումնառությունը», 4. «Աշխատանքային գործունեությունը», 5. «Գրական ժառանգությունը՝ բանաստեղծություններ, բալլադներ, լեգենդներ, պոեմներ, քառյակներ, պատմվածքներ, հեքիաթներ», 6. «Թումանյանի ստեղծագործությունների գրական առանձնահատկությունները», 7. «Թումանյանի ազգային-հասարակական գործունեությունը», 8. «Թումանյանը Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին», 9. «Թումանյանը՝ ժողովուրդների բարեկամության ջատագով», 10. «Թումանյանը խորհրդային իշխանության տարիներին», 11. «Թումանյանը և հայ մշակույթը», 12. «Գրական-կրթամշակութային հաստատություններ, ընկերություններ և այլ կազմակերպություններ», 13. «Պարբերականներ», 14. «Անձնանուններ», 15. «Տեղանուններ»:

Գրքում հանգամանորեն ներկայացված է Թումանյանի ազգային-հասարակական գործունեությունը, որը բանաստեղծի կյանքի կարևոր բաղադրիչն է: Այն սկսվում է 1905–1906-ի հայ-թաթարական ընդհարումներին նրա մասնակցությունից, ավարտվում՝ ՀՕԿ-ի նախագահի պաշտոնում Կ. Պոլիս այցելությամբ՝ 1921-ի հոկտեմբերին:

1905-ի նոյեմբերի 22-ին՝ տարածաշրջանում ընդհանուր ռազմական դրություն հայտարարվելուց հետո, Թումանյանն իր երեխաներին վերցրել ու տեղափոխվել է Լոռի՝ համոզված լինելով, որ հայ-թուրք խառը բնակչությամբ այդ գավառում խառնակություններ են լինելու, և ինքն այնտեղ շատ պետք կգա: Սակայն նրա գործն այնտեղ եղավ ոչ թե հայերին զինելն ու թուրքերի վրա հարձակման նախապատրաստելը, այլ սպիտակ դրոշմ ձեռքին՝ ձիավորների փոքր խմբով անցավ բնակավայրից բնակավայր, թուրքերի քոչավայրից քոչավայր և նրանց բացատրեց՝ դա իրենց կռիվը չէ, այլ իշխանությունների կազմակերպած սադրանք, և որի դեմն առնելու նպատակով ինքը փորձեց զսպել բազմաթիվ տաքգլուխների ու հազարավոր կյանքեր փրկեց:

Տարօրինակ պիտի լինեն, եթե Թումանյանի այդ խաղաղարար գործունեությունը ծուռ հայելու մեջ չներկայացվեր, և նա չհայտնվեր պահնորդական (ժանդարմերի) ծառայությունում: Հայ-թաթարական ընդհարումների հողի վրա թիվեց, այսպես կոչված, «Դաշնակցության գործը», և բոլոր ձեռքակալածներին, այդ թվում Թումանյանին, մեղադրանք ներկայացվեց դաշնակցական լինելու ու ազգամիջյան թշնամանք հրահրելու համար: Այդ գործի շրջանակներում Թումանյանին կալանավորել են 2 անգամ. առաջինը՝ 1908-ի դեկտեմբերի 23-ի լույս 24-ի գիշերը. ավագ որդու՝ Մուշեղի հետ նրան տարել են Մետեխի բանտ, որտեղ մնացել է 5.5 ամիս, երկրորդը՝ 1911-ի հոկտեմբերի 31-ի գիշերը: Նախ նա Մետեխի բանտում, ապա Սանկտ Պետերբուրգի կալանավայրում մնացել է մինչև 1912-ի մարտի 20-ը, երբ ավարտվել է «Դաշնակցության գործով» դատավարութունը:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի լուրը Թումանյանը ստացավ Թիֆլիսի շրջակայքում գտնվող Զաղվերի ամառանոցում: «Ամենքս կլանված ենք պատերազմով: Ամենքս դարձել ենք ռազմագետ, իհարկե ես ոչ մի կասկած չունեմ մեր հաղթանակի վրա արևմուտքում ...» (էջ 214), – գրել է իր մտերիմ ընկեր-բարերար Փիլիպոս Վարդապարյանին:

Ռուսական զենքի հաղթանակի համոզված ակնկալիքով բանաստեղծը եռանդով մասնակցեց հայկական կամավորական ջոկատների կազմավորմանը, այդ նպատակով հասավ մինչև Բաքու և հայերին հորդորեց միանալ կամավորականներին: Ապա Գևորգ Ե կաթողիկոսի հանձնարարությամբ 1914-ի նոյեմբերին եպիսկոպոսներ Մեսրոպ Տեր-Մովսիսյանի, Խորեն Մուրադբեկյանի, Շիրվանզադեի, Ներսիսյան դպրոցի տեսուչ Հովսեփ Խոնունցի ու Թիֆլիսի հոգևոր հովիվ Տեր Նիկոլի հետ մեկնեց ռազմաճակատի գիծ՝ ռուսական բանակի հրամկազմի շրջանում հայկական կամավորական ջոկատների մասին ոչ բարենպաստ վերաբերմունքի պատճառները պարզելու և հարթելու նպատակով:

Այնուհետև՝ 1915-ի հունիսի 6–25-ը, եղավ Վանում ու ապրեց Վանի հերոսամարտի առաջացրած համընդհանուր խանդավառություն՝ Մեծ եղեռնի այն ահասարսուռ օրերին: Բայց իրադարձություններն արագ գլխիվայր չըջվեցին. ռուսական զորքն անակնկալ հետ քաշվեց, և Վասպուրականի հայությունը կոտորածի սպառնալիքի տակ ստիպված եղավ գաղթել Արևելյան Հայաստան: Էջմիածինն այդ օրերին անճանաչելի էր՝ հարյուրհազարավոր գաղթականներով ու որբերով:

Այդ ժամանակ Թումանյանը էջմիածնում էր՝ դստեր՝ Նվարդի հետ: Ստեղծված իրավիճակում շատերը չգիմացան, Թումանյանը ոչ միայն դիմակայեց, այլև նրա ջանքերով այնտեղ բացվեցին հիվանդանոցներ՝ 500 մահճակալով և որբանոց՝ 3.000 որբի համար: Բանաստեղծն այնքան գուրգուրանքով էր վերաբերվում այդ բախտահալած որբերին, որոնք նրան անվանեցին «հայրիկ», որը հետագայում վերածվեց «Ամենայն հայոց որբերի հայրիկ» պատվանվան: Հայտնի էր, որ որբերի ու գաղթականների հետ կապված մի դիպվածով նա ընդհարվել է կաթողիկոս Գևորգ Ե-ի հետ. տեղատարափ անձրևից գաղթականներին պատսպարելու համար, կաթողիկոսի կամքին հակառակ, բացել տվեց նորակառույց վեհարանի դուռը: Զայրա-

ցած կաթողիկոսի այն կշտամբանքին, թե՛ «Դուք գիտե՞ք, որ ես Ամենայն հայոց կաթողիկոսն եմ», բանաստեղծը պատասխանել է. «Իսկ դուք գիտե՞ք, որ ես էլ Ամենայն հայոց բանաստեղծն եմ»:

1915 թ. սեպտեմբերի կեսերին ուժասպառ Թումանյանը վերադարձավ Թիֆլիս. շատ չանցած՝ սկսվեց նրա անձնական ողբերգության շրջանը: Սեպտեմբերի 17-ին ստացավ եղբոր՝ Ռոստոմի սպանության լուրը. 2 օրով մեկնեց Դսեղ: «Այնտեղից վերադարձավ բոլորովին փոխված, — գրել է Նվարդը, — մոտ 2 ամիս մնաց հիվանդ պառկած: Տխուր էր, ոչ ոքի չէր ընդունում, ոչինչ նրան չէր հանգստացնում»⁶: 1916-ի հունիսի 23-ին ստացավ ռուսական բանակում ծառայող կրտսեր եղբոր՝ Արտաշեսի՝ Բաթումի մոտերքում զոհվելու գույթը:

Իսկ 1918-ի մարտին՝ Վանի վերջին գաղթի օրերին, զոհվեց Թումանյանի Արտավազդ որդին, որն անասելի ողբերգություն էր բանաստեղծի համար: Այդ լուրը նա կարդաց դեկտեմբերի 3-ին «Նոր հորիզոն» թերթում. դա նրա կյանքի ամենաողբերգական օրն էր: «Կարդաց ..., բոլոր շանթեց հայրիկին, թերթը ձեռքին հեկեկում էր, ծանր, շատ ծանր տեսարան էր. Արտիկի սպանությունը նրա մեջքը կոտրեց»⁷, — սա դարձյալ Նվարդի գրառումն է:

Այդ տարիներին Թումանյանի կենսագրության միակ լուսավոր էջը, թերևս, գորավար Անդրանիկի հետ հանդիպումներն էին, երբ վերջինս ռազմական գործողությունների դադարներին ռազմաճակատից գալիս էր Թիֆլիս՝ բուժվելու: Զարմանալի մի մտերմություն էր ստեղծվել նրանց միջև: Անդրանիկը կարծես եկել էր նրա ավագ ընկերոջը՝ Ղազարոս Աղայանին փոխարինելու: Օրերով խոսում էին ժողովրդի դարդ ու ցավից և, հատկապես, արևմտահայ գաղթականության ճակատագրից: Հայտնի է, որ 1918-ի մայիսի 22-ին թուրքերի հարձակումից նահանջող զորավարի զորաջոկատին Թումանյանը Ջալալօղլիում դիմավորեց և առաջարկեց քաշվել Դսեղ՝ թուրքերի շրջափակման մեջ չհայտնվելու համար:

Ղարաքիլիսայի արյունալի անկումից հետո, որի պաշտպանությունը, ինչպես գիտենք, Անդրանիկը չմասնակցեց, բանաստեղծը հորդորեց նրան՝ որքան հնարավոր է շուտ հեռանալ Լոռիից: Զորավարը ոչ միայն այդտեղից, այլև հանգամանքների բերումով ստիպված եղավ հեռանալ նաև 10.000 քառ. կմ տարածքով անկախ հռչակված Հայաստանի Հանրապետությունից:

Հետագայում (հունիսի 24-ին), երբ 1918 թ. Ազգային խորհրդի նիստերից մեկում քննարկվում էին Ղարաքիլիսայի անկման պատճառները, Թումանյանը, այնուամենայնիվ, իր դժգոհությունը հայտնեց զորավարից. «Եթե Անդրանիկը ժամանակին Դավաթ գազաթը բռներ, թերևս Ղարաքիլիսայի կոխը այդ վախճանը չունենար»⁸: Իսկ Ազգային խորհրդի և Անդրկովկասյան կոմիսարիատի այդ օրերի գործունեությունը նա գնահատեց որպես «ապիկարություն հասնող ոճրագործություն»⁹:

⁶ Ն. Թումանյան. նշվ. աշխ., 1969, էջ 130:

⁷ Ա. Թումանյան. Նամակներ, 2013, էջ 15:

⁸ Գ. Մախմուդյան. Հովհ. Թումանյանի ելույթները Հայոց ազգային խորհրդի և Ալեքսանդրապոլի արտակարգ խորհրդակցության նիստերում (1918 թ. ապրիլ — հուլիս). — ՊԲՀ, 2014, № 3, էջ 247:

⁹ Նույն տեղում, էջ 239:

Հայաստանի առաջին Հանրապետության տարիներին թուամանյանի հասարակական գործունեությունը մի նոր որակ ստացավ. Թիֆլիսում գործող հայրենակցական միությունները միավորելով՝ նա ստեղծեց Հայոց հայրենակցական միությունների միությունը (նախագահ ընտրվեց ինքը, քարտուղար՝ Համազասպ Համբարձումյանը), որը զբաղվում էր տարածաշրջանում սփռված հայության հաստիքների ամենատարբեր խնդիրներով: Այնքան շատ էր անելիքը, որ մի անգամ Համազասպին ասաց. «Մենք (միությունը) ինչո՞վ պետություն չենք պետություն ենք պետության մեջ» (էջ 700): Քանի որ թուամանյանը մտերիմ հարաբերություններ ուներ Հայաստանի առաջին երկու վարչապետների՝ Հովհաննես Քաջազնունու և Ալեքսանդր Խատիսյանի հետ, նրանց գրում էր իրենց խնդիրների մասին և պահանջում դրանց որևէ լուծում տալ: Այդ միության կարևոր գործերից մեկն այն եղավ, որ կազմավորեց Առաջին աշխարհամարտում հայերի կրած վնասների գնահատման Քննիչ հանձնաժողով, որի պատրաստած տեղեկանքը (իհարկե, ոչ ամբողջական) ներկայացվեց Փարիզի խաղաղության վեհաժողովին:

Թուամանյանը հույս ուներ, որ Հայաստանում խորհրդային իշխանության հաստատումով կվերջանան հայ ժողովրդի տառապանքները, և գրողները, նաև ինքը, կզբաղվեն իրենց գործով: Բայց հանգամանքներն այնպես կտրուկ փոխվեցին, որ երկրում 1921-ի փետրվարին բռնկվեց եղբայրասպան պատերազմ, և թուամանյանը ստիպված էր գալ Երևան՝ այդ անմիտ պատերազմին վերջ տալու համար: Երևանում միակ բանը, որ կարողացավ անել, այն էր՝ նա Թիֆլիս՝ Սերգո Օրջոնիկիձեին՝ տեղեկացրեց, թե դա ոչ թե Դաշնակցության սարքած խռովություն է, ինչպես նախապես հաղորդել էին, այլ համաժողովրդական ընդվզում, որն սկսել էր գլուղացիությունը: Եվ պետք է անհապաղ ձեռնարկվեն բոլոր միջոցները՝ դրան վերջ տալու:

Վերջին ծառայությունը, որ թուամանյանը մատուցեց արդեն նորաստեղծ խորհրդային իշխանության օրոք, եղավ նրա համաձայնությունը Հայաստանի օգնության կոմիտեի նախագահ ընտրվելու և մեկնելու Կ. Պոլիս՝ այնտեղ համապատասխան կառույց ստեղծելու ու նորաստեղծ պետությանն օգնելու համար: Այնտեղից նա վերադարձավ հիվանդ և, ըստ էության, այլևս չկարողացավ զբաղվել ակտիվ գործունեությամբ:

Մշակութային և դաստիարակչական առումով շատ կարևոր է հանրագիտարանի «Թուամանյանը և հայ մշակույթը» բաժինը, որտեղ ներկայացված են բանաստեղծի ստեղծագործությունների հիման վրա ստեղծված գործերը՝ օպերաներ, սիմֆոնիկ ստեղծագործություններ, երգեր, թատերական ներկայացումներ, կինոնկարներ, մուլտֆիլմեր, կերպարվեստի ու քանդակագործության նմուշներ և այլն: Հատկապես ծավալուն անդրադարձ կա «Անուշ» և «Ալմաստ» օպերաներին, որոնք, ըստ էության, հայ ազգային ու դասական օպերաների հիմնասյուներն են:

«Անձնանուններ» բաժնում ներկայացված են թուամանյանի բոլոր ժամանակակիցները, որոնք հարաբերվել են նրա հետ կամ ձևավորել են այն միջավայրը, որտեղ ապրել և ստեղծագործել է բանաստեղծը: Այս բաժնում ներառված են ժամանակի գրեթե բոլոր երևելի դեմքերը (շուրջ 500)՝ Ղազարոս Աղայան, Ավետիք Իսահակյան, Կոմիտաս, Խրիմյան Հայրիկ, Լևոն

Շանթ, Վահան Տերյան, Դերենիկ Դեմիրճյան, Նիկոլ Աղբալյան, Լեո, Հովհաննես Քաջազնունի, Ալեքսանդր Խատիսյան, Ալեքսանդր Մյասնիկյան, Մարտիրոս Սարյան, Հրաչյա Աճառյան, Մանուկ Աբեղյան, Վիկտոր Համբարձումյան, Ալեքսանդր Սպենդիարյան, Ազատ Մանուկյան, Դանիել Ղազարյան, Ռոմանոս Մելիքյան և շատ ուրիշներ, նաև նրա բոլոր գրական նախորդները, որոնց թումանյանն անդրադարձել է տարբեր առիթներով, բոլոր թումանյանագետները և այն գրականագետներն ու գրողները, թարգմանիչները, մշակութային գործիչները, որոնք նկատելի ավանդ ունեն բանաստեղծի մասին ստեղծված գրականության ու արվեստի գործերում:

Հանրագիտարանն ունի նաև հարուստ պատկերազարդում, նրանում տեղ են գտել բանաստեղծի ու նրա ընտանիքի անդամների բազմաթիվ լուսանկարներ, տարբեր փաստաթղթերի լուսապատճեններ, ժողովածուների առաջին հրատարակությունների կազմերի պատկերներ, տարբեր հանդեսներում տպագրված գործերի էջանկարներ, հանրագիտարանում ներկայացված անձանց դիմանկարներ, նաև թումանյանի տոհմաձառը՝ կազմված և՛ բանաստեղծի, և՛ հանրագիտարանի նախաձեռնողներից ու մի շարք հոգևածների հեղինակ լուսահոգի Գառնիկ Շախկյանի ձեռքով:

Գրքում ներկայացված են գրական-մշակութային բոլոր այն հաստատությունները, որոնց հետ աշխատել է բանաստեղծը, բոլոր պարբերականներն ու այն վայրերը, որոնք այս կամ այն կերպ առնչվում են բանաստեղծի անվան հետ, հորեկյանական միջոցառումները՝ սկսած նրա ծննդյան 50-ամյակից, և բազմաթիվ այլ հոգևածներ, որոնք լուսաբանում են նրա գրական ժառանգությունը ու գործունեության մի շարք ուշագրավ էջեր:

Այս ոչ սովորական հանրագիտարանից օգտվելը փոքրիշատե դյուրացնելու համար գրքի վերջում տրված են թումանյանի գործերի, անձնանունների, տեղանունների և պարբերականների ցուցիչներ:

Այսպիսով հանրագիտարանը համաժողովրդական սիրո նվիրումի արտահայտություն է: Հուսանք, որ այն օգտակար կլինի նաև մասնագետներին, դպրոցականներին, ուսանողներին ու սովորական ընթերցողին և կգառնա սեղանի գիրք Ամենայն հայոց բանաստեղծի կյանքի ու ստեղծագործությունների մասին:

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

Ք. գ. դ., «Հայկական հանրագիտարան հրատարակչության» գլխավոր խմբագիր-տնօրեն: Գիտական հետաքրքրությունները՝ Հայկական քիմիական անվանակարգության հարցեր: Հեղինակ է 1 մենագրության, 6 գեղարվեստական գրքի և շուրջ 100 հոդվածի: encyclop@sci.am